

Terdik Szilveszter

Mária-szimbólumok a balázsfalvi székesegyház ikonosztázán

A próféták megjövendölték, az apostolok tanították, mi pedig hisszük, hogy valódi Istenszülő vagy; azért a te kimondhatatlan szüléset is magasztaljuk.

(Theotikon, 3. hang, a bizánci zsolozsmából)

Az erdélyi román görög katolikusok egyházi központja a történeti Alsó-Fehér vármegyében, Balázsfalván épült ki, miután az egykori Apafi uradalmat III. Károly király 1736-ban Ioan Inochentie Micu Klein (1728–1751) püspök kérésére a Gyulafehérvár-fogarasi egyházmegyének engedte át. A püspök ekkor a 16–17. század folyamán, több fázisban kiépített kastélyba költözött, majd hamarosan megindult az új reprezentatív egyházi központ építése is. A Szentháromság tiszteletére szentelt új székesegyház terveit a bécsi udvari építész, Giovanni Martinelli készítette. A munkálatok 1738-ban indultak meg, de az egyházmegye vezetése körül támadt viszályok miatt évtizedekre el is húzódtak, a templomot 1765-ben vették használatba.

A székesegyház szabályos, de dob nélküli, kis lanternán keresztül megvilágított kupolával fedett hajójának legimpozánsabb része az egész keleti falat kitöltő ikonosztáz (1. kép). Az orosz és ukrán területeken kialakult ikonosztázokhoz viszonyítva a balázsfalvi az ún. balkáni típusba sorolható, amelyen a keleti-szláv területek gyakorlatától különböző módon, az architektonikus elemek használata visszafogott, ugyanis az egyes sorok horizontális jellege dominál, így a dúsan faragott szerkezet síkszerűsége megmarad, a képek és a faragott felületek aránya egyensúlyban van. Az ikonosztáz alsó szintjén három ajtó nyílik a csarnok-templomra emlékeztető módon kialakított keleti épületszakaszba: a középső az ún. királyi ajtó a szentélybe, míg a két kisebb ún. diakónusi kapu közül az északi a prothesziszbe, a déli viszont a diakonikonba vezet. A templom nagy méreteinek köszönhetően az ikonosztáz alsó sorában, az ajtók között hat alapkép áll, a következő ünnep- és apostolsort is a megszokottnál kétfélével több képből állították össze. A hagyományos formától leginkább a fölső, a prófétákat ábrázoló „sor” tér el, mivel itt a kis medallionok nem egy sorba rendezve szerepelnek, hanem a kupola csegelyei közötti ívhez igazodó, gazdag növényi ornamentikával kialakított oromzatban kaptak helyet. Az ikonosztáz oromzatát egy hatalmas kereszt uralja, alatta viszont, az oromzati rész középső szakaszában, két jól megtermett, egymással ellentétes irányba tekeredő sárkány tűnik föl.

Az ikonosztáz a fölállításának pillanatában a történeti Magyarország és Erdély legnagyobb ikonosztáza lehetett. A fa állványzatot készítő mester(ek) nevét, beállításának pontos idejét egyelőre nem ismerjük. A mű mégsem társtalan a hazai anyagban: a korszak két másik fontos görög katolikus központjában, Máriapócon és Nagyváradon ismertek még olyan ikonosz-

tázok, amelyek szerkezetükben, a faragások stílusában, motívumkincsükben és részletformáikban is számos egyezést mutatnak a balázsfalvival. A máriapócsi ikonosztáz faragója kutatásaim nyomán vált ismertté: Konsztantinosz Thaliodoros „sculptor constantinopolitanus” készítette 1748 decemberétől 1749 augusztusáig. Mivel a másik két ikonosztáz faragására vonatkozó levéltári adat még nem került elő, csak valószínűsíthető, hogy az ő vezetésével faragták mind a három ikonosztázt, bár a nagyváradi együttes (amelyet a 19. század folyamán kihelyeztek Körösrévre) és a balázsfalvi ikonosztáz mind stílusában, mind motívumkincsében közelebb áll egymáshoz, mint a máriapócsihoz.¹

A balázsfalvi ikonosztáz képeit különböző mesterek több fázisban festették. Az oromzaton található ikonok, a próféták és a nagy kereszt, valamint a hozzá tartozó alakok egy időben készülhettek, stílusuk alapján havasalföldi eredetű mestertől származhatnak, aki szorosan követte a bizánci hagyományokat.² A többi sor ikonjai és az állványzat faragványai közé festett ábrázolások viszont biztosan más mester/műhely alkotásai. Az alapképeket a rajtuk szereplő szignó szerint Stefan Tenecki aradi festő készítette.³ Mivel évszám nem szerepel a szignó mellett, a román kutatás egyrészt még a századfordulón idézett levéltári adatokra,⁴ másrészt a templom felszentelési dátumából kiindulva úgy véli, hogy az ikonok 1765-re készültek el.⁵ A nyilvánvaló stílusösszefüggések alapján biztosan állítható, hogy nem csak az alapképek, hanem az oromzatot leszámítva az összes többi kép is tőle, és műhelyétől származik. Az ortodox Tenecki Kijevben tanult festé-

1. kép. A balázsfalvi székesegyház ikonosztáza. Fotó: Legeza László

szetet, majd Aradon letelepedve a magyarországi szerb és román ortodox egyházközségek számára dolgozott. Időnként görög katolikusok megrendeléseit is elfogadta, mivel a balázsfalvi mellett ő készítette az Alsó-Fehér megyei Csertés görög katolikus templomának ikonosztázát is.⁶ Művein a nyugati barokk festészet nemcsak a stílusán, hanem az ikonográfiai előképek használatán is mély nyomokat hagyott.

A bizánci tradíció és a nyugati hatások érdekes ötvözte figyelhető meg a balázsfalvi ikonosztáz királyi ajtajának képi dekorációjában is. Minden ikonosztáz kitüntetett eleme a középső, ún. királyi ajtó, amelyet alapvetően csak a papság használhat a liturgia végzése során. A templom egyes térrészeihez kapcsolódó szimbolika szerint ugyanis a kultusz középpontjában álló oltárt magába foglaló szentély a mennyei szféra, az isteni jelenlét kitüntetett tere, míg a hívő közösséget befogadó hajó a földi lét jelenéhez szorosabban kapcsolódó térrész, ahol a liturgián keresztül mégis lehetőség nyílik az isteniből való részesülésre. A királyi ajtó így a mennyeit és a földet összekötő kapuvá válik, úgy, ahogyan Máriában az Isten utat nyitott az ember felé Jézus megtestesülése által. Ezért a királyi kapuk ikonográfiai programjának szinte elmaradhatatlan része az Örömhírvétel, vagyis az Angyali üdvözlés ábrázolása, ami az Isten és ember új kapcsolatának kezdőpontjára utal.

A balázsfalvi ikonosztáz királyi ajtaját (2. kép) nyolc, a dús ornamentikában két sorba, egymás fölé helyezett, félkörívesen záródó kép uralja, a virágdíszek között viszont még további tíz szimbólum medalionképe is föltűnik. A felső álló képek közül a középsők Gábor arkangyalt és Szűz Máriát ábrázolják, míg a bal ajtó-

2. kép. A balázsfalvi székesegyház ikonosztáza. Királyi ajtó. Fotó: Galambos Éva

3. kép. A balázsfalvi székesegyház ikonosztáza. Királyi ajtó, részlet. Fotó: Galambos Éva

szárnyon, Gábor mellett Mária édesanyja, Szent Anna (3. kép), a jobb szárnyon pedig leánya mögött Joakim áll. A Szent Anna fölötti, szirmokkal övezett medalionban a gyapjú, az arkangyal fölött három rózsába nyíló, kivirágzott vessző látható, míg Mária fölött háromágú, égő gyertyás arany gyertyatartó (4. kép), Joakim fölött egy tükör képe szerepel.

Az ajtószárnyak alsó sávjában két-két, árkáddal keretezett képmezőben a négy evangélista kapott helyet, körülöttük három-három szimbólum. A bal ajtószárnyon az első evangélista fölött a létra, mellette a két kőtábla látható, míg az alsó sarokban a mannát tartalmazó fonott kosár szerepel. A jobb szárnyon az evangélisták felett a csúcán három lángcsóvát kibocsátó, el nem égő bokor látható, mellette a zárt ajtót, az alsó sarokban viszont a frigyláda képét ábrázolták. A szimbólumok zöld alapra helyezve, kék háttér előtt szerepelnek, rendszerint aranyozva.

A tíz, medalionba helyezett szimbólum az Ószövetség különböző könyveiből származik, jól ismert képek, amelyeket az allegorikus, tipologikus exegézis során a megtestesülésre utaló prófétai jelként értelmeztek. A bizánci költészet szinte minden Istenszülőt dicsőítő himnuszában helyet kap egy-két olyan metafora, amelyben Máriát az égő csipkebokorral, a sátorral, és annak tartozékaival (a frigyládaival, a gyertyatartóval, a két kőtáblával, a mannával, a kivirágzott vesszővel) a hegygel, a gyapjúval, vagy éppen a létrával azonosítják.⁷ Az Istenszülőt magasztaló költői képek valóságos, szinte kiapadhatatlan kincstára a közismert, gyakran imádkozott Akathisztosz himnusz, amely eredetileg a március 25-én tartott Örömhírvétel (március 25.) ünnepéhez kapcsolódó költemény.⁸

A megtestesülésre és a Mária tisztaságára vonatkozó próféciaik egy sajátos képtípust is létrehívtak a bizánci művészetben. A 12. század elejéről származik az a Sinai-hegyen fennmaradt ikon, amelynek közepén Mária ül a gyermekkel, körülötte pedig próféták állnak irattokercsekkel, sőt némelyikük kezében már a tekercesen hivatkozott bibliai hely szimbólumának képe is föltűnik.⁹ Ezt az ikontípust a 18. században keletkezett athoszi ikonfestő kézikönyv a következő címmel írja le: „Az »A magasból a próféták« — Az Istenszülő

4. kép. A balázsfalvi székesegyház ikonosztáza. Királyi ajtó, részlet. Fotó: Galambos Éva

egy trónon ülve a gyermek Jézust tartja, és a zsámoly alatt ez a felirat: »A magasból a próféták téged magasztalnak.« Körül pedig a próféták a következőképpen ... ,” és következik ószövetségi alakok felsorolása, a kezükben tartott szövegek pontos szerepeltetésével, amelyek gyakran nem pontos bibliai idézetek, hanem az egyes szimbólumok világosabb magyarázatára szolgáló parafrázisok.¹⁰ A prófétáktól övezett rendszerint félalakos, és Odigitria (Útmutató) típusú Istenszülő ikonok az egész Balkánon elterjedtek.¹¹ A Havasalföldről és Moldvából a 15. századtól kezdve sok példája ismert, amelynek párdarabja rendszerint a tizenkét apostol ábrázolásaival övezett Krisztus ikon. A prófétákkal övezett Istenszülő és az apostoloktól körülvevett Krisztus ikon együttesen rendszerint az ikonosztázok alapképsorát alkotják.¹²

A Kárpát-vidéken, és Ukrajnában is nagy népszerűsége tett szert ez az ikon, amelynek közepén rendszerint az Odigitria szerepel, a próféták száma változó, de gyakran kiegészül Joakim és Anna, valamint a bizánci egyház négy nagy himnuszköltőjének az alakjával.¹³ Mária szülei gyakran a deészisz ikonokon megszokott formában, vagyis kezüket könyörgő gesztusban tartva jelennek meg, de időnként irattekercset is tartanak. A próféták száma, néha alakja is változó, de rendszerint nem csak irattekercset tartanak, hanem a hivatkozott szimbólum képe is megjelenik, vagy a kezükben, vagy mellettük. Ez az ikontípus nem csak az ikonokon, hanem a fametszeteken is népszerű volt a 17. században az ukrán területeken, különböző liturgikus könyvek illusztrációjaként. A próféták száma a metszeteken is különböző, hattól tizenkettőig terjed, de az irattekercsek, és a Máriára utaló szimbólumok szerepelnek. Az Istenszülő alakja alatt az ikonokhoz hasonlóan, Joakim és Anna alakja is helyet kap.¹⁴

Az ikontípus szoros kapcsolatát jól mutatja az Akathisztoszsal, hogy a 16. században, orosz területen megjelenik egy olyan változata is, ahol az ülő Istenszülő

már nem a kezében tartja a gyermeket, hanem Emmanuel félalakos ábrázolása a Szűz fölött jelenik meg, míg a tekercset és szimbólumokat tartó próféták körülveszik őket, az egész ikont az Akathisztosz strófáit megjelenítő miniatűr ikonok övezik.¹⁵ Ennek egy századdal későbbi változata Ukrajnából is ismert, ahol az ikon felirata: „Az Istenszülő dicsérete.”¹⁶

A prófétáktól övezett Istenszülő ikon-típus 17. század végétől érzékelhető visszaszorulásának az lehetett az oka, hogy a magas ikonosztázok, amelyek legfelső sorát éppen a megtestesülést dicsőítő ószövetségi alakok alkotják, eddigre szinte az egész ortodox világban elterjedtek, elősegítve az alapképekről a kísérő alakok fokozatos eltűnését.

Az ikonok között arra nem találtam egyelőre példát, hogy az egyes szimbólumok a próféták nélkül, a nyugati művészetben megszokott módon, emblémaszerűen jelenjenek meg. Valószínű, hogy éppen a nyugati művészet hatására először a metszetek között kezd teret hódítani ez a megoldás. 1699-ben, ukrán közegben jelent meg egy Akathisztoszokat tartalmazó könyv illusztrációjaként az a fametszet, amelynek felső mezében a nap és egy csillag között Mária tekint ki a felhők közül a képet kitöltő ószövetségi szimbólumokra, az égő csipkebokorra, a hegyre, a zárt ajtóra és hozzá támaszkodó létrára, a kivirágzott vesszőre, a gyapjúra, amelyre éppen harmat száll a felhőből, valamint a szent sátorra.¹⁷

A nyugati előképekhez már sokkal közelebb áll a Zaharija Orfelin, magyarországi szerb mester által a bodjani monostor Istenszülő ikonjáról 1758-ban készített metszet. Az ikont övező, kapura, vagy inkább a szerb templomokban szokásos ún. Mária-trónusra emlékeztető, két oszlopból és két pilaszterből formált baldachin pilasztereinek törzsén három-három, egymás alá, szalagokkal függesztett, ovális keretbe helyezett Mária szimbólum látható. A metszet bal oldalán fölülről lefelé haladva elsőként a megárnnyékozott hegy (?), majd egy torony, végül a királyi szék kap helyet. A jobb oldalon fölül a létra képével indul a sorozat, amelyet a hétágú gyertyatartó és a frigyszekrény képe követ. A metszetet ismertető Davidov szerint itt Orfelin ikonográfiai újításáról van szó.¹⁸ A szerzőt biztosan nyugati előképek inspirálták, hiszen a korszakban a Máriát övező biblikus előképek ábrázolása népszerű téma volt, amellyel önálló metszeten, vagy könyvek címlapján találkozhatott.¹⁹

Néhány évvel később, 1763-ban az Athosz-hegyi szerb kolostornak, a Chilandinak az ún. Háromkezű Istenszülő ikonjáról egy ismeretlen mester készített metszetet, amelyen a kolostor látképe fölött lebegő ikon körüli ornamentikában hat ószövetségi szimbólum tűnik föl.²⁰

Nem zárható ki, hogy Tenecki maga is ismerte ezeket a metszeteket, mindenesetre a megjelenített szimbólumok nem teljesen ugyanazok már a két, főntebb említett szerb vonatkozású metszeten sem, de jórészt más szimbólumok képei kerültek a balázsfalvi királyi ajtóra is.

A bizánci teológia az ószövetségi előképek alkalmazásával a Fiú születésének a természet rendjét meghaladó formáját, Mária esetében a szülés ellenére is megmaradt tisztaságát, örök szüzességét kívánja hangsúlyozni. A balázsfalvi kapun található szimbólumok mindegyike összhangban is van ezzel a bizánci tradícióval, kivéve egyet, a tükröt, amelynek értelmezéséhez nem találtam segítséget a bizánci szövegekben.²¹ A tükör szimbólum alkalmazása nyugaton viszont óriási népszerűségnek örvendett. Azon túl, hogy a Loretoi litánia egyik invokációjaként („Igazságnak tükrö”) a katolikus közegben közismertnek mondható,²² más invokációk tartalmi-képi kifejtése során is alkalmazták, pl. a „Sérelem nélkül való anya” megszólítás ikonográfiájában is szerepet kapott.²³ A tükör szimbólum hangsúlyos szerepeltetésének oka, hogy a Szűz Mária szeplőtelen fogantatásáról szóló, allegóriákban bővelkedő katolikus teológiai nyelvben is kiemelkedő szereppel bírt. Az Immaculata ábrázolások egyik, a 15. század végétől elterjedt, fontos ikonográfiai típusa éppen az, amelyen az álló Szent Szűzet rendszerint tizenöt ószövetségi szimbólum övezi, közöttük a tükör is szerepel, „Speculum sine macula” (Sap 7, 26) felirattal, barokkosan fordítva: „Macula nélkül való tükör.”²⁴ Ennek a típusnak a variánsa a hazai anyagban sem ismeretlen, a sátróljaújhelyi egykori pálos templom főoltárképén a gyermek Jézust tartó Máriát éppen így szimbólumok veszik körül.²⁵ A katolikus teológiában is vitatott hittétel egyik kidolgozója Johannes Duns Scotus (1265–1308) ferences volt, akinek metaszetelőképeket követő portréja rendjének gyöngyösi kolostorból került a Magyar Nemzeti Galériába. A portré érdekessége, hogy a hittudóst az Immaculata conceptio hittétel kidolgozójaként ábrázolják, ezért a szerzetes arcképe fölött az Immaculata jelenete is fölűnik, az egész képet ehhez kapcsolódva a Máriára vonatkoztatott bibliai szimbólumok emblémái övezik, közöttük a tükör is megtalálható.²⁶

A bizánci teológia a Szent Szűznek az eredeti bűntől már a fogantatása pillanatában meglévő abszolút mentességét hirdető nyugati tanítást nem fogadta el, vagyis nem foglalkozott vele olyan aprólékosan mint a latin teológia, mivel magáról az áteredő bűnről is eltérő tanítást vall, bár kétségtelen, hogy a 7. századtól kezdve némely atyák tanítása mutat rokonságot a későbbi nyugati fejleményekkel.²⁷ A jezsuitáknál nevelkedő görög katolikusok általában, különösen a baziliták viszont támogatták és elfogadták a hittétel latin megfogalmazását. Nem dönthető el, hogy Balázsfalván a megrendelő püspöknek, vagy a bazilita atyáknak volt-e szerepe a királyi ajtóra festett szimbólumok válogatásában, sőt az sem zárható ki, hogy teljesen Teneckire volt bízva, aki a korban megszokott módon, ortodox létezésével előszeretettel alkalmazott nyugati előképeket. Egy későbbi, Mária koronázását ábrázoló képen például Szűz Mária alakja teljesen a nyugati Immaculata képek hatását tükrözi, mivel a glóbuszon, amelyen áll, még a tekeredő kígyó is fölűnik.²⁸ Megjegyzendő, hogy a nyugati ikonográfiai előképek alkalmazása nem jelen-

tette egyúttal a nyugati teológiai tartalom elfogadását is.

A nyugati ikonográfia hatását mutató típus, a Fájdalmas anya mandorla formájú keretbe helyezett képe jelenik meg a balázsfalvi királyi ajtón a megszokott koronát helyettesítve, csúcspdíszként. Más ikonosztázokról egyelőre nem ismert hasonló megoldás, a kép itteni alkalmazása, nyugati formája ellenére mégis a bizánci hagyományokból érthető meg. A Fájdalmas anya megjelenítése utalhat a liturgia szimbolikus értelmezésére, miszerint az Üdvözítő életútjának legfontosabb eseményeiről, így kereszttáldozatáról, föltámadásáról és temetéséről is megemlékeznek misztikus módon a szent cselekményekben, miáltal az oltár egyszerre lesz a kereszthalál helyének, és a Krisztus sírjának szimbóluma. A liturgia áldozati része alatt a királyi ajtó zárva volt, így a Fájdalmas anya képe a liturgikus áldozat, és a Keresztfeszítés közötti kapcsolatot idézhette föl a kívül álló hívőben. Megjegyzendő még, hogy a mindennapi zsolozsmában használt Istenszülői énekeknek is két csoportja van: egyrészt a Theotikonok, amelyek rendszerint Mária Istenszülő szerepét magasztalják, a jól ismert ószövetségi előképek gazdag tárházából merítve, másrészt a Sztavrotheotikonok az ún. fájdalmas istenszülői énekek, amelyek a fiát keresztfán függni látó anya fájdalmát éneklék meg. Ez utóbbiak a szerdai és pénteki, a két böjti nap, valamint a teljes nagyböjt hétköznapijainak szent szolgálatainak hangzanak el, gyakran egyes szám első személyben, Máriával énekeltek meg fájdalmát.²⁹ Az Istenszülő ezen a királyi ajtón kétszer jelenik meg, szinte a Theotikonok kettős tematikájának megfelelően, elsőként „Annunziátaként,” amikor a megtestesülés eszközévé lett, másodszor Fájdalmas anyaként, amikor isteni fia szenvedésének tanújává vált.

A királyi kapu fölött, a nyílást lezáró lunettában egy miniatűr orans Mária is helyet kapott, akinek méhe előtt nem a bizánci ikonográfiában megszokott, Emmanuel kép látható, hanem csak a Krisztus monogram görög betűi (iota, khi, szigma), amely szintén nyugati megoldások hatását tükrözi, ugyanis gyakran éppen az Immaculata képeken, Mária későbbi szerepére utalva, méhe előtt az IHS monogram jelenik meg.³⁰

Balázsfalván tehát ebben az időben egyfajta fogékonyság érződik a nyugati Mária kultusz bizonyos elemeinek befogadására, amelynek gyökereit vizsgálva nem állapítható meg pontosan, hogy a megrendelőnek vagy éppen a festőnek volt nagyobb szerepe ezek alkalmazásában. A nyugati előképek beszüremkedése egyébként nem csak az ikonosztázon jelentkezik, hanem a Balázsfalván működő nyomda fametszetei között is, mivel a félholdon álló, tizenkét csillagos, gyermekét tartó Mária, amelyet hagyományosan az Immaculata egyik típusaként tartanak számon, az Apostolos könyv 1767-es kiadásában is fölűnik.³¹

A balázsfalvi ikonosztázon nem csak az oromzatban, és szimbólumaikon keresztül a királyi ajtón kaptak helyet a próféták, hanem az alapképsor fölötti domború, áttört faragású hangsúlyos architráv kép-

mezőiben is. A középtengelyben az Istenszem kompozíció két oldalán négy-négy ószövetségi alak szerepel, kezükben attribútumokkal. A próféták némelyike már az oromzat képein is látható. A 17. századtól kezdve ezen az architrávon egyébként a balkáni ikonosztázok esetében, középen gyakran Jessze faragott vagy festett alakja tűnik föl, míg a kisebb mezőkben Jézus ősei jelennek meg.³² Balázsfalván talán éppen az előképek gazdag tárházaként megjelenő ajtó miatt mellőzték ezt a megoldást, és Jessze helyett az Atyára utaló szemet festették meg, amely nem csak az architráv, hanem az ajtó középtengelyében is hangsúlyos szerepet kap, utalva arra, hogy valójában ki a szimbólumokon keresztül is megidézett próféciaak kezdőpontja és beteljesítője.

Az emblémaszerűen megjelenő szimbólumok ábrázolása nem vált túlságosan népszerűvé a későbizánci művészetben sem. A balázsfalvi ikonosztázon kívül a iasi-i Szebasztei negyven vértanú tiszteletére szentelt templomban látható hasonló megoldás, ahol az ikonosztáz apostol- és prófétasora közötti dús ornamentikába nyolc, az Istenszülő ószövetségei előképeit ábrázoló medalliont festettek.³³ További példák előkerülése természetesen nem zárható ki, mindenestre a szimbólumok ilyen típusú alkalmazásában Balázsfalva az első példák között említhető, ami a nyugati és keleti hatások koncentrátságot eredményező speciális földrajzi elhelyezkedésének, és az adott történeti szituációnak köszönhető.

Jegyzetek

- 1 A székesegyház építéstörténetére és a három ikonosztáz kapcsolatára vonatkozó irodalom: TERDIK Szilveszter: *A máriapócsi kegytemplom építésére, belső díszítésére vonatkozó, eddig ismeretlen források*. In: *A Jósza András Múzeum Évkönyve*, XLX. évf. (2008) 525–70.
- 2 Egy havasalföldi eredetű, de Erdélybe áttelepedett festő, Iacov din Rașinari festette a kupolát is 1748-ban. PORUMB, Marius: *Un veac de pictură românească din Transilvania secolul XVIII*. București, 2003, 56.
- 3 A festő rövid, de mérvadó értékelése, a korábbi szerb irodalommal: DAVIDOV, Dinko: *A magyarországi szerb festészet*. In: *Ars Hungarica* 16 (1988), 101. A festő macedovlach eredetét valószínűsíti, és halálát későbbre (1798-ra) teszi a román kutatás. MEDELEANU, Horia: *Documente referitoare la pictorul bănățean Ștefan Tenețchi*. In: *Studii și cercetări de Istoria Artei*. 30 (1983), 72–81. Teneckinek a trianoni Magyarország területén található munkáival foglalkozott: NAGY Márta: *Ștefan Tenecki és műhelyének munkái Magyarországon*. In: *Művészettörténeti Értesítő*, XXXVIII. évf. (1989) 3–4. sz. 89–99.
- 4 Bunea szerint 1762 és 1765 között egy német és egy szerb festőnek fizettek, előbbinek 1102, utóbbinak 100 rajnai forintot, akik valószínűleg a templomban dolgoztak. BUNEA Augustin: *Episcopiul Petru Pavel Aron și Dionosiu Novacovici sau istoria românilor Transilvaniei de la 1751 până la 1764*. Blaș 1902. 283. Ezt az adatot kapcsolják össze a Tenecki szignóval: PORUMB Marius: *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania, sec. XIII–XVIII*. București 1998. 41.
- 5 Medeleanu nem hivatkozik Bunea adatára. MEDELEANU 1983, 74.
- 6 Úgy tűnik, hogy ez az utolsó nagyobb munkája (1797/98). 1931-ben a kolozsvári görög katolikus püspöki palota kápolnájába került, az egyház 1948-as fölszámolása után a kolozsmonostori ortodox templomba helyezték át. MEDELEANU 1983, 74.
- 7 Pl. az Örömhírvétel ünnepén (március 25.) a hajnali szolgálaton elhangzó kánon egyes versei: „A Szentírásban titokzatosan rólad van szó, magasságbeli Anyja! A lépcsőt látva hajdan Jákob azt a te előképednek vette és mondta: Ez az Isten lépcsője.” Vagy: „Dániel szellemi hegynek nevez téged, Izajás pedig Isten anyjának, Gedeon a gyapjában lát, Dávid szentélynak nevez téged, másutt meg kapunak.” *Ménea IV. Március és április hónapokra*. Nyíregyháza, 2006. 136–139.
- 8 A himnuszról: IVANCSÓ István: *„Üdvözlégy Istennek szeplőtelen jegyese!” Az Akathisztosz himnosza*. Nyíregyháza, 1996.
- 9 PANSELINOU, Nafsika: *Kritiki ikona tou 1636, ergo tu Rethimniou Zografou Georgila Marouli*. [A Cretan Icon of 1636 by the Rethymno Painter Georgilas Moroules] In: *Anatypo, apo to Eufrosynon afieroma ston Manole Chatzidaki*, Athina 1992, 477–480., 250. kép. Megköszönöm Kríza Ágnesnek, hogy erre a tanulmányra fölhívta a figyelmemet.
- 10 DIDRON, M.: *Manuel d'iconographie chrétienne greque et latine*. Paris 1845 (Reprint New York é. n.), 290–291. A szöveg folytatása: „Jákob pátriárka egy létrát tartva ezt mondja egy feliraton: »Álmomban láttalak téged, a földtől az égig érő lépcső.« Mózes egy csipkebokrot tartva ezt mondja egy feliraton: »Csipkebokornak nevezlek téged, Istenszülő Szűz, ugyanis szokatlan titkot láttam a csipkebokorban.« Áron egy virágokkal díszes vesszőt tartva ezt mondja egy feliraton: »Egy vessző hirdette meg nekem előre, tisztaságos Szűz, hogy te, növényhez hasonlóan, a Teremtőt viragoztattad ki.« Gedeon egy gyapjút tartva ezt mondja egy feliraton: »Elsőként neveztelek gyapjúnak, tiszta Szűz, ugyanis a gyapjában szülésed csodáját láttam meg.« Dávid a frigládát tartva ezt mondja egy feliraton: »Elsőként neveztelek áldott frigládának, leányzó, meglátva a templom szépségét.« Salamon egy ágyat hozva ezt mondja egy feliraton: »Elsőként neveztelek a király ágyának, leányzó, előre hirdette a csodádat.« Izajás egy fogót tartva ezt mondja egy feliraton: »Elsőként neveztelek parázsfogónak és a király trónjának, Szűz.« Jeremiás, az Istenszülőre mutatva mondja: »Úgy láttalak, Izrael szűz leánya, hogy egy fiatal vezetsz az élet ösvényén.« Ezekiel egy kaput tartva ezt mondja egy

- feliraton: »Isten zárt kapujának láttalak téged, amelyen keresztül egyedül a mindenség egyetlen Istene haladt át.« Dániel egy hegyet tartva ezt mondja egy feliraton: »Elsőként neveztelek téged, tiszta Szűz anya, szellemi hegynek, melyből kivált egy szikla.« Habakuk egy beárnyékozott hegyet tartva ezt mondja egy feliraton: »Megárnyékozott és lombdús hegynek láttalak téged, boldog örömet hozva a léleknek.« Zakariás egy hétágú gyertyatartót tartva ezt mondja egy feliraton: »Hétágú gyertyatartónak láttalak téged, amely szellemi fény áraszt a világra.«” Ivancsó István fordítása. In: Athanasiana 14. (2002), 189.
- 11 DJURIĆ, V.: *Icones de Yougoslavi*. Belgrade 1961, 127–128, 132.
 - 12 EFREMOV, Alexandru: *Icoane românești*. București, 2003, 15. 76 133–134. 135.137. 139. 141. 169. 175. 181. 191.203.229.249.254. 270. képek
 - 13 PUSKÁS Bernadett: *Istenszülő a gyermek Jézussal-ábrázolások az Északkeleti-Kárpátok vidékének ikonjain*. In: *Művészettörténeti Értesítő*, XXXVIII. évf. (1989) 3–4. sz. 70–73. A lengyeli Múzeum gyűjteményében számos példa található: GELITOVICS, Marija: *Bogorodicia z ditjam i pohvaluju. Ikoni kolekcijii nacionalnogo muzeju u Lvovi*. Lviv 2005. PUSKÁS Bernadett: *A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon*. Budapest 2008. 41–42.
 - 14 SZTASZENKO, Volodimir: *Hrisztosz i Bogorodicia u derevorizah kirilicsnih knjig galicinski XVII szto-littja: oszoblivoszti rozrobki ta interpretacii obrazy*. [Christ and the Virgin in the Woodcuts of the 17th –century Galician Cyrillic-Printed Books peculiarities of their portrayal and interpretation]. Kijiv, 2003. 138–138. 260–262. kép.
 - 15 Az ikon felirata: »Az Istenanya dicsőítése az akathisztosz himnusszal.« MUSEBRINK, Philomena: *Istenszülő ikonok*. Nyíregyháza, 1994, 59, 61–64.
 - 16 GELITOVICS 2005. 148–149.
 - 17 SZTASZENKO 2003. 148. 284. kép.
 - 18 DAVIDOV, Dinko: *Sprski bakrorezi 18. veka*. [Serbische Kupferstiche des 18. Jahrhunderts], Novi Sad, 1983, 124, 20. kép
 - 19 Egy kiragadott példa, ahol az Orfelinéhez hasonló kompozicionális megoldás szerepel: a loretoi kegy-szobor történetét földolgozó angol nyelvű munka 1608-as kiadásának címlapja, amelyen épített kereten három-három ovális keretbe helyezett öszö-vetségi szimbólum látható. GRIMANI, Floriano: *Il Libro lauretano* (secoli XV–XVIII) [h.n. é.n.], 155.
 - 20 DAVIDOV, Dinko: *Sprska grafika XVIII. veka*. [Serbische Graphik des 18. Jahrhunderts], Novi Sad, 1975, 364–65., 262. kép
 - 21 Bár igaz, hogy a Szeplőtelen fogantatás tisztele-tére írt akathisztoszban, amely alapvetően a latin teológia biblikus allegóriáit fogalmazza újra, ez a kép is föltűnik a 3. ikoszban: »Üdvözlégy hiba nél-küli tükör!“ *Akathisztosz könyv*. Ford. Lakatos László. Beregszász, 2003. 164. Az akathisztosz szö-veg eredetét nem sikerült még kiderítenem, való-színűleg Galiciában keletkezett görög katolikus kö-zegben, a 17. vagy a 18. században, de az sem zár-ható ki, hogy 19. századi, így nem tekinthető a bi-zánci hagyomány szerves részének, hanem a lati-nizáció egyik példájának.
 - 22 CSEREY Farkas: *Loretói litánia*. Budapest [é.n.] (Az 1772-ben, Bécsben megjelent kiadás reprintje), 66–67.
 - 23 CSEREY 42. A Jakob Adam (1748–1811) metszeté-nek részletes magyarázata: SZILÁRDFY Zoltán: *Barokk szentképek Magyarországon*. Budapest, 1984. 5.
 - 24 A kép felirata a típus névadója: „Tota pulchra es” (Cant 4,7). Hóraskönyvek illusztrációjaként vált igazán ismertté. VLOBERG, Maurice: *The Iconography of the Immaculate Conception*. In: O’CONNOR, E. D. ed.: *The Dogma of the Immaculate Conception: History and Significance*. Notre Dame Ind. 1958. 475–480. A típus egyik kiemelkedő pél-dája a Budapesti Szépművészeti Múzeumban ta-lálható, Francisco de Zurbarán műve. TÁTRAI Vil-mos ed.: *Museum of Fine Arts Budapest – Old Masters’s Gallery – A Summary Catalogue of Italian, French, Spanish and Greek Paintings*. Bu-dapest 1991. 162. A mű párhuzamairól, grafikai előképeiről: CATURLA, Maria Luisa: *Francisco de Zurbarán*. Paris, 1994. 87–90.
 - 25 DERCSENYI Balázs – HEGYI Gábor – MAROSI Ernő – TÖRÖK József: *Katolikus templomok Magyaror-szágon*. Budapest, 1991. 256–57, 287. A típus ko-rai, 1577-re datált fametszetváltozata, amelyen a Napbaöltözött Asszony felett a Szentlélek és az Atya is megjelenik, a müncheni Staatsbibliothek-ben: *Wallfahrt keine Grenzen. Katalog der Aus-stellung im Bayerischen Nationalmuseum*. Red. RAFF Thomas. München 1984. 218. kat. 346. A ma-gyarországi emblematikához, és művészettörténeti vonatkozásaihoz alapvető: KNAPP Éva: *Retorikai koncepció és ikonográfiai program a győri jezsui-ta kollégium díszlépcsőjének freskóciklusán*. In: *Művészettörténeti Értesítő* L. évf. (2001) 3–4. sz. 199–219.
 - 26 SZILÁRDFY Zoltán: *Barokk ikonográfiai típusok Szent Ferenc rendjének művészetében*. In: Szerk. ŐZE Sándor és MEDGYESY-SCHMIKLI Norbert: *A fe-rences lelkiség hatása az újkori Közép-Európa történetére és kultúrájára 2*. Piliscsaba-Budapest. 2005. 897. 13. kép.
 - 27 A 7. és a 15. századi teológusokról: DVORNIK, F.: *The Byzantine Church and the Immaculate Concep-tion*. In: O’CONNOR, E. D. ed.: *The Dogma of the Immaculate Conception: History and Signifi-cance*. Notre Dame Ind. 1958. 87–112. SCHEFFCZYK, Leo - ZIEGENAUS, Anton: *Mária az üdvörtörténetben*. Budapest, 2004. 238–241. MEYENDORFF, John: *A bi-zánci teológia*. Budapest, 2006. 217–227.
 - 28 1781, Békés, román ortodox egyházközség. NAGY 1989. 89. 2. kép.

- 29 Pl. a péntek reggeli 5. és 6. hangú sztavrotheotikonok: „Keresztet tövénél állva a te szülőanyád Jézusom, zokogva siránkozott. Így kiáltván föl: Hogyan viselhessem el, hogy téged a keresztfára szegezve lássalak, akit én szültem, és férfit nem ismerve, gondok közt neveltem? Mint fognak el engem is a fájdalmak? — mint szorul össze a szívem? Most teljeseedett be az ige, melyet Simeon mondott: Szívedet tör járja át, Szeplőtelen. — Azonban támadj föl én fiam, és üdvözítsd a te magasztalóidat.” Erre felel a másik: „Bár mint embert keresztre feszítettek, meghaltam és sírba helyeztek, ki halhatatlan vagyok; mint Isten, harmadnapra, dicsőséggel föltámadok, ó tisztaságos Szűz Anyám!” „*Dicsérjétek az Úr nevét*” *Görög katolikus zsolozsmakönyv*. Miskolc, 1939. 1104.
- 30 SZILÁRDFY Zoltán: *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből, I. 17–18. század*. Szeged 1995. 45. 233. kép.
- 31 A metszetet Ioanițiu Endrédi készítette, szignálva van, de évszám nincs rajta. TATAI-BALTĂ, Cornel: *Gravorii în lemn de la Blaj*, Blaj, 1995. 69. 173–174. 15. kép. A típusról: SZILÁRDFY Zoltán: *Ikonográfia-kultusztörténet. Képes tanulmányok*. Budapest, 2003, 20–25.
- 32 Pl. arnotai monostor (1705–06), vagy a surpateleai monostor (1706–07), és a tîrgoviștei érseki templom (1707–08) ikonosztázán. DUMITRESCU Florentina: *Sculptura în lemn brîncovenească (Studiu și repertoriu)*. In: *Pagini de veche artă românească III*. București. 1974. fig. 47, 54. Fig. 54. A Jessze-fa egyik legmonumentálisabb megfogalmazását vi-

szont egy 19. században épült példán, a jászvásári Golia templom ikonosztázán találjuk. WIDDER Erich: *Kirchenkunst im europäischen Osten*. Eischtätt. 1987, 121, 234. kép

- 33 A templom 1760-ban épült. Az ikonosztáz a 19. század elején készülhetett. ERHAN, Viorel: *Mănăstiri și biserici din orașul Iași și împrejurimi*. Iași [é. n.] 189–190.

Symbols of Mary on the Iconostasis of Balázsfalva (Blaj, RO)

The Greek-Catholic Cathedral at Balázsfalva was built between 1738 and 1765. The most beautiful part of the interior is the monumental iconostasis which was sculpted by an unknown sculptor in the middle of the 18th century. The majority of the icons were painted by an orthodox painter, Stefan Tenecki from Arad (Arad, RO). On the central door of the iconostasis (the so-called “Royal door”) which is a symbolic door between the different parts of the building—the Sanctuary and Nave interpreted as the Heaven and the Earth—always represented the Annunciation. The icon of this biblical scene, and two other of the Virgin’s parents and the four evangelists are surrounded by ten medallions decorated by the Virgin’s symbols from the Old Testament. The representation of the symbols without prophets is unusual in Byzantine art and in this case surely it is a result of an influence of western religious graphic art. In this study the author has attempted to analyse their meaning and identify their graphical sources.